

سازمان‌های اطلاعاتی: چارچوبی برای تحلیل

www.ketab.ir

مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات
بین‌المللی ابرار معاصر تهران

سرشناسه:	میرمحمدی، مهدی، ۱۳۵۹-
عنوان و نام پدیدآور:	سازمان‌های اطلاعاتی: چهارچوبی برای تحلیل / تألیف مهدی میرمحمدی، غلامرضا سالارکیا؛ نظارت و اجرا: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، معاونت پژوهشی؛ ویراستار منیره آذری.
مشخصات نشر:	تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری:	۲۷۲ص: مصور، جدول، نمودار.
فروست:	انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران؛ ۳۹۱.
شابک:	۱۵۵۰۰۰ ریال: 9-218-526-964-978
حیثیت فهرست‌نویسی:	فیا.
یادداشت:	کتابنامه.
موضوع:	سازمان اطلاعاتی
شناسه‌ها:	الارکیا، غلامرضا
شناسه افزوده:	مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، معاونت پژوهشی.
شناسه افزوده:	مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
رده‌بندی کتبه:	۳۹۱، ۹م ۲/س ۱۵۲۵ JF
رده‌بندی دیوید:	۱۷/۱
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۳۵۷۷

انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران؛ ۳۹۱

تهران: صندوق پستی ۳۸۴۹ - ۱۸۸۷۵، تلفن: ۷ - ۸۸۵۰۳۲۶۶، نمابر: ۸۸۵۰۳۲۶۴

نشانی اینترنت: www.tisri.org، پست الکترونیک: info@tisri.org

سازمان‌های اطلاعاتی: چهارچوبی برای تحلیل

نظارت و اجرا: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران - معاونت پژوهشی

تألیف: دکتر مهدی میرمحمدی، غلامرضا سالارکیا

ویراستار: منیره آذری

صفحه‌آرا: منصوره سعادت

چاپ نخست: شهریور ۱۳۹۳

چاپ و صحافی: باقری

شابک: ۹ - ۲۱۸ - ۵۲۶ - ۹۶۴ - ۹۷۸

کد بازیابی در کتابخانه دیجیتال دیید: 26C71B0

شمارگان: ۱۲۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۵۰۰ تومان

همه حقوق محفوظ است.

فهرست مطالب

۱۷	 مقدمه
۲۱	 بخش اول: کلیات و چهارچوب نظری
۲۳	 فصل اول: مفهوم شناسی ادبیات اطلاعاتی
۲۳	 مقدمه
۲۴	 اطلاعات چیست؟
۲۶	 دلایل نبود تعریفی «جامع و مانع» از اطلاعات
۳۰	 تعریف اطلاعات
۳۲	 اطلاعات و سیاست
۳۴	 چرخه اطلاعات
۳۵	 مرحله اول: طرح ریزی و برنامه ریزی
۳۵	 مرحله دوم: جمع آوری
۳۵	 مرحله سوم: پردازش
۳۵	 مرحله چهارم: تحلیل و تولید
۳۵	 مرحله پنجم: توزیع اطلاعات
۳۶	 کارکردهای اطلاعات
۳۶	 جمع آوری
۳۸	 بررسی (تحلیل)
۴۰	 ضد اطلاعات
۴۱	 اقدام پنهان

تبلیغات.....	۴۳
اقدام سیاسی.....	۴۳
اقدام اقتصادی.....	۴۴
عملیات شبه‌نظامی.....	۴۴
سازمان اطلاعاتی.....	۴۵
دلایل وجودی سازمان‌های اطلاعاتی.....	۴۵
جلوگیری از غافلگیری راهبردی.....	۴۵
تأمین کارشناسی بلندمدت.....	۴۶
پشتیبانی از روند سیاست‌گذاری.....	۴۶
حفاظت از پنهان ماندن روش‌ها، نیازمندی‌ها و اطلاعات.....	۴۷
نقش‌های سازمان‌های اطلاعاتی در کشورداری.....	۴۷
فصل دوم: مطالعات اطلاعاتی: مطالعه بُعد پنهان پدیده‌های سیاسی.....	۵۱
مقدمه.....	۵۱
رهیافت‌های مطالعه اطلاعات.....	۵۳
مطالعات اطلاعاتی: از وابستگی تا استقلال.....	۵۴
هستی‌شناسی مطالعات اطلاعاتی: پژوهشگران اطلاعات چه چیزی	
را باید مطالعه کنند؟.....	۶۱
روش‌شناسی مطالعات اطلاعاتی: مطالعات اطلاعاتی چگونه انجام می‌شوند؟.....	۶۳
نظریه‌پردازی در مطالعات اطلاعاتی.....	۶۵
نتیجه‌گیری.....	۶۶
فصل سوم: جامعه‌شناسی تاریخی اطلاعات.....	۷۳
مقدمه.....	۷۳
اطلاعات در دوران باستان.....	۷۴
قرون وسطا.....	۷۹
رنسانس.....	۸۳
سازمان‌دهی اولیه.....	۸۴
انقلاب صنعتی و حرکت به‌سوی اطلاعات مدرن.....	۸۹
اطلاعات فیزیکی در مقایسه با اطلاعات کلامی.....	۹۳

محصول مطالعه تاریخ اطلاعات: نظریه تاریخی اطلاعات.....	۹۶
نقش فناوری در تحول تاریخی اطلاعات.....	۹۹
نتیجه گیری.....	۱۰۳

بخش دوم: نظام سیاسی و ساختارهای اطلاعاتی..... ۱۰۹

فصل چهارم: اشکال سازمان ها و جوامع اطلاعاتی..... ۱۱۱

مقدمه.....	۱۱۱
------------	-----

تقسیم بندی سازمان های اطلاعاتی براساس روش جمع آوری اخبار

(تخصص جمع آوری) یا کارکرد اطلاعاتی.....	۱۱۱
---	-----

تقسیم بندی سازمان های اطلاعاتی براساس حوزه اعمال قدرت.....	۱۱۲
--	-----

تقسیم بندی سازمان های اطلاعاتی براساس حوزه های تخصصی.....	۱۱۲
---	-----

سازمان های تلفیقی.....	۱۱۳
------------------------	-----

اطلاعات نظامی و اطلاعات مدنی.....	۱۱۴
-----------------------------------	-----

علل توزیع فعالیت های اطلاعاتی - ر بیش از یک سازمان.....	۱۱۵
---	-----

علت فنی.....	۱۱۵
--------------	-----

علت سیاسی.....	۱۱۵
----------------	-----

جامعه اطلاعاتی.....	۱۱۷
---------------------	-----

چهارچوبی برای مقایسه سرویس های اطلاعاتی.....	۱۱۸
--	-----

مقیاس و اندازه.....	۱۱۸
---------------------	-----

انسجام.....	۱۲۰
-------------	-----

پاسخگویی.....	۱۲۳
---------------	-----

اخلاق.....	۱۲۴
------------	-----

شاخصی برای پیشرفتگی سازمان های اطلاعاتی.....	۱۲۵
--	-----

نتیجه گیری.....	۱۲۶
-----------------	-----

فصل پنجم: نظام سیاسی، امنیت ملی و سازمان های اطلاعاتی..... ۱۲۹

مقدمه.....	۱۲۹
------------	-----

امنیت ملی و دستور کار سازمان های اطلاعاتی.....	۱۳۳
--	-----

۱۴۰	نظام سیاسی و حوزه‌های تأثیر سازمان‌های اطلاعاتی
۱۴۵	نتیجه‌گیری: نظریه نقش و مأموریت اطلاعات
۱۴۹	فصل ششم: نظارت بر سازمان‌های اطلاعاتی؛ تضمین مشروعیت و کارآیی
۱۴۹	مقدمه
۱۵۱	نظارت و الگوهای آن
۱۵۲	علل نظارت بر نهادهای اطلاعاتی
۱۵۳	چالش‌های پیش روی نظارت
	تفاد میان نیاز به پنهان‌بودگی در اطلاعات در برابر نیاز به
۱۵۴	شفافیت در نظارت
۱۵۴	اسفلال سره‌س‌های اطلاعاتی
۱۵۴	سوءاستفاده از اطلاعات توسط ناظران
۱۵۵	بهبانۀ امنیت ملی
۱۵۵	چالش‌های نظارت بر اطلاعات در مردم‌سالاری‌های نوپدید
۱۵۷	انواع نظارت بر اطلاعات
۱۵۹	نظارت درونی
۱۵۹	نظارت اجرایی بر اطلاعات
۱۶۱	نظارت پارلمانی بر اطلاعات
۱۶۳	نظارت قضایی بر اطلاعات
۱۶۴	نظارت مدنی بر اطلاعات
۱۶۵	نتیجه‌گیری

بخش سوم: جوامع اطلاعاتی مدل در جهان امروز ۱۶۹

۱۷۱	فصل هفتم: سازمان‌های اطلاعاتی در ایران
۱۷۱	مقدمه
۱۷۲	تاریخچه
۱۷۵	دوره پهلوی: تأسیس اولین نهاد اطلاعاتی مدرن به مثابه ابزار سرکوب
۱۸۰	جمهوری اسلامی: تکامل و مردم‌سالار شدن نهادهای اطلاعاتی
۱۸۳	مدیریت سازمان‌های اطلاعاتی ایران

نظارت بر اطلاعات در ایران: از سرکشی رژیم پهلوی تا

قانونمند شدن در نظام جمهوری اسلامی ۱۸۵

نتیجه‌گیری ۱۸۶

فصل هشتم: جامعه اطلاعاتی ایالات متحده آمریکا؛ مدل

متمم‌کن مدیریت اطلاعاتی ۱۸۹

تاریخچه اطلاعات ایالات متحده ۱۸۹

اطلاعات در دوران انقلاب آمریکا ۱۹۰

جنگ داخلی و اطلاعات ۱۹۲

آغاز اطلاعات حرفه‌ای ۱۹۳

اطلاعات جدید آمریکا ۱۹۵

جامعه اطلاعاتی ایالات متحده ۱۹۶

سازمان جامعه اطلاعاتی ۱۹۷

برنامه‌های جامعه اطلاعاتی ۱۹۷

مدیریت جامعه اطلاعاتی ۱۹۸

مدیر اطلاعات ملی ۲۰۰

وظایف مدیر اطلاعات ملی (ODNI, 2007) ۲۰۰

اعضای جامعه اطلاعاتی آمریکا ۲۰۱

نظارت بر جامعه اطلاعاتی آمریکا ۲۰۵

نظارت از سوی قوه مجریه ۲۰۵

نظارت از سوی قوه مقننه ۲۰۷

تحول جامعه اطلاعاتی ایالات متحده آمریکا از سال ۱۹۴۷ ۲۰۹

نتیجه‌گیری ۲۱۱

فصل نهم: جامعه اطلاعاتی انگلستان ۲۱۷

مقدمه ۲۱۷

تاریخچه ۲۱۸

اعضای جامعه اطلاعاتی بریتانیا ۲۲۰

سرویس امنیتی ۲۲۱

سرویس مخفی اطلاعات ۲۲۳

۲۲۴	ستاد اطلاعات دفاعی
۲۲۵	ستاد ارتباطات دولتی
۲۲۶	مرکز مشترک تحلیل تروریسم
۲۲۷	نظام اطلاعات مرکزی بریتانیا
۲۲۸	کمیته وزارتی سرویس‌های اطلاعاتی
۲۲۸	کمیته معاونان دائمی درباره سرویس‌های اطلاعاتی
	کمیته فرعی عملکرد و اولویت‌های سرویس امنیتی: کمیته کارشناسی
۲۲۸	کابینه درباره امنیت
۲۲۹	هنگام‌کننده اطلاعاتی کابینه
۲۲۹	کمیته مشترک اطلاعات
۲۳۱	وزیر کابینه و دفتر کابینه
۲۳۱	مدیریت و نظارت بر نظام اطلاعات ملی
۲۳۲	نقش نخست‌وزیر و وزرا
۲۳۳	مشاور امنیت ملی نخست‌وزیر
۲۳۳	چهارچوب قانونی برای مدیریت سرویس‌های اطلاعاتی
۲۳۴	بودجه سازمان‌های اطلاعاتی
۲۳۵	نظارت بر سازمان‌های اطلاعاتی
۲۳۵	نظارت وزارتی
۲۳۶	نظارت قضایی
۲۳۷	نظارت پارلمانی
۲۳۸	نتیجه‌گیری
۲۴۱	فصل دهم: جامعه اطلاعاتی رژیم صهیونیستی: بودن یا نبودن
۲۴۱	مقدمه
۲۴۶	تاریخچه اطلاعات رژیم اشغالگر قدس
۲۴۷	گروه نیلی
۲۴۷	هاگانا، شای، موساد آلیا بٹ، رشش
۲۵۰	ایرگون (اتزل)، استرن گنگ (لهی)

۲۵۱	اعلام موجودیت
۲۵۲	تشکیل جامعه اطلاعاتی رژیم اشغالگر قدس
۲۵۳	کمیته عالی هماهنگی میان سرویس‌ها (وعدت یا وارش)
۲۵۳	تأسیس موساد
۲۵۵	جامعه اطلاعاتی رژیم اشغالگر قدس
۲۵۶	شورای امنیت ملی
۲۵۷	مگنا کارتا ۲
۲۶۰	امان
۲۶۱	موساد
۲۶۱	سازمان امنیت اسرائیل (شروت بیتاهون کلالی، شاپاک یا شینیت)
۲۶۲	دفتر تبادل (ناتیو)
۲۶۲	مدیریت حفاظت از تأملات داخلی (ملماب)
۲۶۴	مرکز تحقیقات سیاسی (ماماد)
۲۶۶	دستگاه اطلاعاتی وابسته به پلیس
۲۶۶	نظارت و پاسخگویی
۲۶۸	نتیجه‌گیری

مقدمه

رشته‌های دانشگاهی مرتبط با کشورداری مانند: علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، به دنبال تربیت نیروهایی هستند که ضمن شناسایی کلی با ابعاد مختلف کشورداری، ابزارهای لازم برای حکومت و شیوه استفاده از آن ابزارها را به دانشجویان انتقال دهند. تمرکز اصلی سرفصل‌های درسی این رشته‌ها نیز بر انتقال دانش در حوزه مسائل مختلف مربوط به سیاست‌گذاری داخلی و خارجی است. اما نکته شگفت‌انگیز در سرفصل‌های دانشگاهی این رشته، دروس‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، نبود سرفصلی درخصوص سازمان‌های اطلاعاتی است، به گونه‌ای که اگر دانشجویی تمامی دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری علوم سیاسی و روابط بین‌الملل را در یکی از دانشگاه‌های مادر ایران سپری کرده باشد، کمترین آگاهی را از نهادهای اطلاعاتی و نقش آنها در کشورداری خواهد داشت. این درحالی است که سازمان‌های اطلاعاتی طبق تعریف نهادهایی هستند که سیاست‌گذاری از طریق تولید محصولات شناختی و توانمندی‌های اجرایی خاص هستند. درواقع این نهادها با تأمین نیازهای شناختی سیاست‌گذاران در حوزه‌های مختلف کشورداری، به تصمیم‌گیری بهینه و خردگرایانه آنان کمک می‌کنند. اطلاعات را باید جوهر حکومت خردگرا دانست. براساس گفته‌ای منسوب به هراکلیتوس «کسانی که در پی خردند، در آغاز محتاج اطلاعات خوبند» (Falcon, 2001: 33). برآن که یم نیز «ملک و حکمت» یا همان کشورداری و شناخت را لازم و ملزوم هم قرار داده است (بقره: ۱۱۱؛ نساء: ۵۴) و در آیات دیگر حکمت یا شناخت را منشأ «خیر فراوان» معرفی می‌نماید (بقره: ۲۱۹). این مسیر می‌رسد که خردگرایی، دنیوی‌ترین مصداق از «خیر فراوان» باشد. جایگاه فعلی سازمان‌های اطلاعاتی در سرفصل‌های دانشگاهی ایران بیانگر این واقعیت است که دست‌کم آموزش دانشگاهی کشورداری توجه کافی به بهره‌برداری از خیر فراوان نهفته در سازمان‌های اطلاعاتی ندارد.

۱. آیت‌الله مکارم شیرازی در شرح آیه ۲۶۹ سوره بقره، واژه قرآنی «حکمت» را به معنای نوع خاصی از استواری و محکم کردن می‌داند یا چیزی که به گونه‌ای ویژه محکم شده باشد، به طوری که هیچ خللی در آن راه نیابد. حکمت مطالب درستی است که با واقعیت مطابقت دارد و به گونه‌ای به سعادت انسان کمک می‌کند. از این تفسیر آیت‌الله مکارم می‌توان به این نتیجه رسید که حکمت منجر به استواری و تحکیم کشورداری می‌شود (قرآن کریم، ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی، ۱۳۹۲: ۴۵).

کتاب حاضر با درک بی‌توجهی به اطلاعات در سرفصل‌های درسی رشته‌های مرتبط با کشورداری به رشته تحریر درآمده است و هدف اصلی آن، تولید متنی آموزشی برای دانشجویان رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل از سازمان‌های اطلاعاتی است. اگرچه وجود سازمان‌های اطلاعاتی در ایران پدیده جدیدی نیست و بیش از شش دهه قدمت دارد، مطالعه دانشگاهی اطلاعات در ایران پدیده‌ای نوپا و مربوط به دهه ۱۳۸۰ خورشیدی است. در مقیاس جهانی، اواسط دهه ۱۹۷۰ شروع توجه به اطلاعات به‌عنوان موضوع تحقیق و پژوهش دانشگاهی بود (Wark, 1993). همین واقعیت، میزان غفلت ادبیات دانشگاهی ایران را از موضوع اطلاعات نشان می‌دهد. مهم‌ترین عاملی که منجر به گسترش توجه دانشگاهی به سازمان‌های اطلاعاتی در خارج از ایران، به‌ویژه در گفتمان دانشگاهی غربی شده است، آگاهی تاریخی از اطلاعات به‌عنوان یکی از ابزارهای حکومت برای سیاست‌گذاری و تأمین امنیت ملی در دوران صلح و جنگ است. از نظر مایکل گودمن، پیامد این آگاهی، توجه بیشتر به موضوعات اطلاعاتی در سرفصل‌های دانشگاهی بوده است. درواقع، حضور اطلاعات در گفتمان دانشگاهی بازتابی از ادراک و احساس نیاز افکار عمومی به آگاهی بیشتر درباره سازمان‌های اطلاعاتی است (Goldman, 2007). البته تبدیل اطلاعات به موضوع پایدار مطالعاتی در دانشگاه‌های غرب، نتیجه فرایندی تاریخی از دهه ۱۹۷۰ تاکنون بوده است. همانطور که مایکل هندل می‌گوید، آگاهی تدریجی از سهم بالای فعالیت اطلاعاتی از منابع ملی و افزایش نقش اطلاعات در تأمین امنیت ملی و سیاست‌گذاری خارجی منجر به احساس نیاز به درک بیشتر مسائل و روش‌های کار اطلاعاتی شده است (Handel, 1983). البته افزایش برخی از رسوایی‌ها و ناکامی‌های سازمان‌های اطلاعاتی (به‌ویژه در دهه هفتاد قرن بیستم و دهه اول قرن بیست و یکم) نیز به‌نوبه خود به‌مثابه کاتالیزور موجب تسریع تبدیل اطلاعات به یکی از دغدغه‌های ذهنی افکار عمومی شده است.

ورود اطلاعات به دستور کار پژوهش‌های دانشگاهی، به تدریج این موضوع را به سرفصل‌های آموزشی دانشگاهی غرب در رشته‌های مربوط به کشورداری وارد کرد. در نتیجه این تحول، دانش‌آموختگان رشته‌های مرتبط با کشورداری نیز با آگاهی نسبی از ضرورت‌ها و محدودیت‌های اطلاعات به‌عنوان یکی از ابزارهای کشورداری از دانشگاه خارج شدند. از آنجایی که بخش قابل توجهی از بدنه کارشناسی و مدیریتی نهادهای سیاست‌گذار در عرصه‌های مختلف، از میان دانش‌آموختگان رشته‌های مرتبط با کشورداری تأمین می‌شود، طی دهه‌های گذشته، نسلی از کارشناسان و مدیران سیاست‌گذار در کشورهای غربی ظاهر شدند که از توانایی لازم برای استفاده از ابزار اطلاعات در سیاست‌گذاری بهره‌مند بودند. با توجه به اینکه شناخت و آگاهی مهم‌ترین مؤلفه در افزایش خردگرایی تصمیم‌گیری‌ها به‌شمار می‌رود، استفاده بهینه و به‌هنگام از اطلاعات در کشورداری منجر به خردگراتر شدن کشورداری در این کشورها شده است.

توجه به سازمان‌های اطلاعاتی در رشته‌های مرتبط با کشورداری، ضمن آنکه به تربیت نسلی آگاه از سیاست‌گذاران و فعالان سیاسی در این زمینه می‌انجامد، ورود آن به عرصه مطالعات دانشگاهی، گامی در جهت رفع یکی از دغدغه‌های مردم‌سالاری دینی و تحقق الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت نیز خواهد بود. نگرانی از تجسس و دخالت در حوزه خصوصی شهروندان، و چگونگی کنترل و نظارت بر این نهادها، همواره یکی از مسائل نظریه‌پردازان مردم‌سالاری بوده و هست. توسعه مشارکت دانشگاهیان در پژوهش‌های اطلاعاتی چه‌بسا نظریه‌پردازی متناسب با الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت در این حوزه باشد. آگاهی پژوهشگران و دانشجویان علوم سیاسی و روابط بین‌الملل از موضوعات اطلاعاتی و چهارچوب‌های نظری-اکم بر سازمان‌های اطلاعاتی، به افزایش توان تحلیلی و علمی دانش‌ورزان کشور در شناخت ارزیابی رویدادهای داخلی و بین‌المللی نیز منجر خواهد شد.

براین اساس، کتاب «سازمان‌های اطلاعاتی: چهارچوبی برای تحلیل» به دنبال آن است که با ارائه چهارچوب نظری مناسب، زمینه لازم را برای فهم و درک درست از سازمان‌های اطلاعاتی و نقش آنها در نظام‌های سیاسی فراهم آورد. برای دستیابی به این هدف، کتاب به سه بخش تقسیم شده است: بخش اول در پی مفهوم‌پردازی اطلاعات و مطالعات اطلاعاتی است؛ بخش دوم نیز اشکال مختلف سازماندهی اطلاعات، تأثیر نوع نظام سیاسی بر مأموریت‌ها و دستور کارهای اطلاعات و موضوع نظارت بر اطلاعات در مردم‌سالاری‌ها را بررسی می‌کند؛ و در پایان، بخش سوم با ارائه چند نمونه از ساختارهای اطلاعاتی جهان در نظام‌های سیاسی گوناگون تلاش می‌کند تا چهارچوب نظری ارائه‌شده را در مدل‌های واقعی موجود بازنمایی کند.

در پایان لازم می‌دانیم از حمایت‌های مدیریت مؤسسه فرهنگی، مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران در به نتیجه رسیدن پژوهش حاضر سپاسگزاری کنیم. پرویدن ابعاد پنهان کنشگران سیاسی بدون وجود زیرساخت‌های پژوهشی این مؤسسه نافرجام می‌گردد.